

кримінальної справи і провадження досудового розслідування може бути необхідність провадження слідчих чи інших процесуальних дій на виконання клопотання правопорушника, заявленого ним під час ознайомлення з протоколом про обставини вчинення злочину та матеріалами, за якими його складено; 6) в разі, коли правопорушник не має змоги ознайомитися із зазначеними матеріалами і протоколом до закінчення десятиденного строку провадження орган дізнання повинен звернутися до прокурора із клопотанням про продовження строку до двадцяти днів; 7) види закінчення протокольного провадження визначаються видом рішень, що приймаються за його результатами.

В даній статті досліджені тільки основні питання, що стосуються закінчення протокольної форми дізнання. Наукові розвідки в плані дослідження всіх аспектів розглянутої тут проблеми доцільно здійснювати за такими напрямками: 1) аналіз прав інших, крім правопорушника, суб'єктів протокольного провадження; 2) дослідження кожного із рішень, що приймаються органом дізнання і прокурором на етапі закінчення дізнання, здійснюваного у протокольній формі.

Надійшла до редколегії 15.01.06

Н. Глинська, кандидат юридичних наук
(НЮА України)

Функціональне призначення обґрунтування в структурі кримінально-процесуальних рішень

Вивчення та розроблення кола питань про обґрунтованість кримінально-процесуальних рішень має важливе значення, оскільки тільки такої якості акти можуть виконати своє функціональне призначення. Водночас досягнення необхідного результату певної діяльності у вигляді обґрунтованості рішення, прийнятого по конкретній справі, можливо лише за умови, з одного боку, чіткого нормативного закріплення вимог як до такої діяльності, так і до її результату, а з другого — правильного усвідомлення органом дізнання, слідчим, прокурором та суддею значення вимоги обґрунтованості у кримінальному процесі. Питання щодо функціонального призначення обґрунтування процесуальних рішень заслуговує на спеціальне дослідження, бо в наукових працях розглядалися не всі і до того ж не основні, а лише окремі, час-

ткові питання цього правового явища. Між тим його правильне вирішення має не тільки загальнотеоретичне, а й безпосередньо практичне, перш за все методичне значення в правозастосовній діяльності правоохоронних органів України, оскільки від адекватного усвідомлення правозастосувачами багатогранного значення обґрунтування кримінально-процесуальних рішень залежить успіх відповідної діяльності, досягнення її результату у вигляді обґрунтованості прийнятого рішення. Ці обставини й зумовили актуальність названої проблеми, доцільність її наукового розроблення¹.

Захист прав і законних інтересів особи, залученої до сфери кримінального судочинства, є одним з основних завдань кримінального процесу (ст. 2 КПК України). А оскільки кримінально-процесуальні рішення найчастіше істотно торкаються й обмежують названі права, то вимога законності й обґрунтованості прийнятих актів є першорядною. Це зумовлено природою кримінально-процесуального права, яка пов'язує з обґрунтуванням рішень можливість реалізації обвинуваченим свого права на захист, здійснення прав інших учасників процесу. Обґрунтованість кримінально-процесуальних рішень є важливою гарантією попередження суб'єктивізму і «голого розсуду» при їх прийнятті, неодмінною умовою реального захисту прав і свобод людини і громадянина у кримінальному процесі. Вивчення сутності розглядуваного явища² свідчить про те, що обґрунтування кримінально-процесуальних рішень має величезне значення не тільки для захисту прав названих осіб, а й для самого правозастосувача, так само як і для осіб, які перевіряють дане рішення з погляду на його законність й обґрунтованість. У практичному відношенні важливо звернути увагу і на те, що обґрунтування конкретного кримінально-процесуального рішення виходить за межі тієї чи іншої кримінальної справи, оскільки робить свій внесок у правильне формування правозастосовної практики прокурорсько-слідчих органів та суду і сприяє формуванню необхідної суспільної думки про закон-

¹ Стаття виконана в межах теми дослідження сектору дослідження проблем судової діяльності Інституту вивчення проблем злочинності Академії правових наук України «Кримінально-процесуальне пізнання та його критерії», затвердженої постановою президії АПРн України від 14 лютого 2002 р. за № 19.

² Дослідження комплексу питань, що стосуються обґрунтування рішень у кримінальному процесі, дозволило стверджувати, що обґрунтованість процесуального рішення – це підтвердження правильності усіх висновків, що містяться в конкретному акті, посиленнями на певні норми права, сукупністю доказів і взаємопов'язаних з ними переконливих доводів (див.: Глинська Н. В. Обґрунтування рішень у кримінальному процесі України: Дис. ... канд. юрид. наук. – Х., 2003).

ність і справедливість діяльності органів, що ведуть боротьбу зі злочинністю¹.

Як видно, роль обґрунтування кримінально-процесуальних рішень є багатогранною і може бути розглянута з точки зору його значення для забезпечення правильності індивідуального рішення, що приймається по конкретній справі; забезпечення прав осіб, щодо яких прийнято даний акт; органів та осіб, які ведуть процес, та суб'єктів, які перевіряють конкретне рішення з позицій його законності та обґрунтованості; законності та обґрунтованості всієї системи процесуальних актів, які приймаються по даній кримінальній справі; формування в інтересах суспільства раціональної діяльності органів дізнання, слідства, прокуратури та суду, а також суспільного (або зовнішнього) призначення обґрунтування процесуальних рішень. Викладене зумовлює необхідність, хоча б в загальних рисах, окреслити зазначені аспекти призначення обґрунтування рішень у кримінальному процесі.

1. *Значення обґрунтування для забезпечення правильності прийнятого процесуального рішення* полягає в тому, що приведення в мотивувальному розділі процесуального документа не тільки необхідних норм права і конкретної сукупості доказів, а й відповідних доводів (аргументів) активізує правозастосувача на всебічне, повне й об'єктивне дослідження всіх фактичних обставин конкретної кримінальної справи для того, щоб у своєму рішенні правильно і зрозуміло для читача викласти висновки про встановлення фактичних підстав прийнятого рішення і дати їм адекватну правову оцінку. В той же час обґрунтування прийнятого акта робить позицію правозастосувача ясною для інших учасників процесу, надає їм можливість судити про вірогідність зроблених у рішенні правових і фактичних висновків. Інакше кажучи, обґрунтування виконує, з одного боку, *пояснювальну*, а з другого — *посвідчувальну* функцію стосовно встановлених і описаних у кримінально-процесуальному рішенні фактів учиненого злочинного діяння та їх правової оцінки.

2. *Значення обґрунтування процесуального рішення для захисту прав особи, щодо якої воно прийнято.* Конституція України проголосила, що права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є

¹ Опитування слідчих, прокурорів і суддів показало, що не всі практичні працівники надають важливого значення розглядуваному поняттю. Так, 67% від загального числа опитаних вважають, що необхідність обґрунтовувати рішення з приводу того чи іншого питання допомагає переконатися щодо достатності підстав для його прийняття і тим самим забезпечує правильність винесеного акта; 82% дотримуються думки про те, що обґрунтування переконує особу, стосовно якої даний акт винесено, у правильності прийнятого рішення і тим самим запобігає можливим випадкам його оскарження; 25% вважають, що обґрунтування прийнятого рішення робить його переконливим для всіх учасників процесу, які знайомляться з прийнятим актом.

головним обов'язком держави (ч. 2 ст. 3). Кримінально-процесуальна ж діяльність, як уже зазначалося, пов'язана з можливістю суттєвого обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина, застосуванням заходів процесуального примусу. Ці обмеження можуть бути застосовані тільки на підставі прийнятих компетентними особами у встановленому законом порядку кримінально-процесуальних рішень. Тому невід'ємною складовою конституційного права кожного на судовий захист є забезпечення зацікавленим особам можливості ознайомитися з винесеними щодо них процесуальними рішеннями та їх обґрунтуванням¹. Саме з обґрунтування останніх особа, щодо якої даний акт прийнято, та її захисник дізнаються про підстави прийнятого рішення. Тим самим створюється реальна можливість оцінити конкретний акт з погляду на його обґрунтованість, а у разі виявлення «слабких сторін» в його обґрунтуванні — предметно, аргументовано оскаржити прийняте рішення до вищих органів.

3. *Значення обґрунтування кримінально-процесуального рішення для органу, що веде процес*, може бути розглянуто в двох аспектах. *По-перше*, коли слідчий, прокурор або суддя заздалегідь знає, що в змісті конкретного процесуального рішення, крім зроблених висновків, обов'язково повинно бути викладене його обґрунтування. Це допомагає названим особам «усвідомити підстави, з яких вони відкидають або визнають недостовірність наявної у справі інформації про подію злочину, винність підсудного, його особу, тобто усвідомити мотиви власного рішення»². Усе це сприяє формуванню у правозастосувача обґрунтованої впевненості, переконаності в тому чи іншому правовому питанні на конкретному етапі провадження у справі і непохитності його процесуальної позиції, готовності відстоювати свою думку в усіх процесуальних інстанціях³. *По-*

¹ Право кожного на ефективний судовий захист є загально визнаним міжнародно-правовим стандартом, який закріплено в основних документах ООН та Ради Європи, ратифікованих Україною. Так Загальною декларацією прав людини 1948 року передбачено, що кожна людина має право на ефективне поновлення в правах компетентними національними судами у випадках порушення її основних прав, наданих їй конституцією або законом (ст.8) [2]. Право на ефективний засіб захисту закріплено також у Міжнародному пакті про громадські та політичні права (ст.2) [7], і в Конвенції про захист прав людини та основних свобод (ст.13) [4].

² *Грошевой Ю. М.* Правовые свойства приговора-акта социалистического правосудия: Учеб. пособ. – Х., 1978. – С. 55.

³ Наприклад, усвідомлення прокурором обґрунтованості пред'явленого конкретній особі обвинувачення надає йому впевненості та певного динамізму в реалізації своєї позиції в суді. Саме такий рівень активності від прокурора і потрібен для вирішення завдань, що постають перед ним // (див.: *Зеленецький В. С.* Принципи державного обвинення и их роль в охране прав и законных интересов обвиняемого // Социальная справедливость охраны прав обвиняемого. – Кемерово, 1989. – С. 61).

друге, прийняття правозастосувачем логічних, переконливих рішень з докладним їх обґрунтуванням запобігає, з одного боку, можливим випадкам їх необґрунтованого заперечення з боку зацікавлених осіб, а з другого — їх скасуванню з боку вищих правоохоронних органів або суду. Тим самим створюються реальні передумови для стабільності прийнятого рішення, забезпечення виконання ним свого функціонального призначення, настання тих необхідних наслідків, що їх правозастосувач очікує, прогнозує при його виконанні.

4. *Значення обґрунтування кримінально-процесуального рішення для суб'єктів процесу, що перевіряють даний акт з погляду на його законність та обґрунтованість.* Найважливішою умовою, що гарантує здійснення права на захист, є право на оскарження рішення до вищої інстанції, а також здійснення прокурорського нагляду незалежно від того, чи надійшла така скарга. Реалізація цього права вимагає ретельного викладу правозастосувачем обґрунтування прийнятого рішення. Будучи відображеним за допомогою певних лінгвістично фіксованих засобів у змісті конкретного акта, обґрунтування створює передумови для підвищення ефективності здійснення відомчого і судового контролю за законністю й обґрунтованістю прийнятого рішення, забезпечуючи тому, хто перевіряє, можливість усвідомити хід міркувань правозастосувача, а в необхідних випадках виявити помилки в його судженнях, що свідчать про необґрунтованість процесуального акта.

Особливе значення обґрунтування конкретного процесуального рішення набуває в тих випадках, коли цим актом ініціюється розгляд певного правового питання перед вищим органом. Йдеться про існуючий в Україні порядок прийняття судом за поданням органу досудового розслідування процесуальних рішень щодо обрання запобіжного заходу у вигляді взяття під варту (ст. 165² КПК), продовження строків тримання обвинуваченого під вартою (165³ КПК), а також проведення деяких слідчих дій (обшуку житлового приміщення (ч. 5 ст. 177 КПК), накладення арешту на кореспонденцію, зняття інформації з каналів зв'язку (ст. 187 КПК)). На наш погляд, при вирішенні цих питань суд «зв'язаний» доводами подання слідчого, якщо в результаті його розгляду в судовому засіданні дійде висновку про необхідність задоволення відповідного подання. Обґрунтування постанови суду підставами, які не зазначені у поданні слідчого, не відповідає вимогам закону, який покладає на суд в даній стадії кримінального процесу обов'язок виконання контрольної, а не обвинувальної функції.

5. Обґрунтованість індивідуального кримінально-процесуального рішення має велике значення для забезпечення законності й обґрунто-

ваності всієї системи процесуальних актів, прийнятих у подальшому провадженні по даній кримінальній справі. Так, якщо вихідний акт є обґрунтованим, то з більшою імовірністю можливе прийняття правильних по суті наступних за ним рішень, аж до обґрунтованого і справедливого підсумкового вирішення кримінальної справи по суті. Цілком справедливо, що багато хто з процесуалістів пов'язують законність і обґрунтованість вироку із законністю й обґрунтованістю тих рішень, що з різних питань приймаються в процесі провадження у справі¹. І це дійсно так, оскільки правильне вирішення в ході провадження по конкретній кримінальній справі того чи іншого питання не може не впливати на правильність вибору підсумкового варіанта вирішення справи в окремій його стадії або в цілому. Звідси очевидною є об'єктивна взаємозалежність законності й обґрунтованості кожного наступного (у тому числі підсумкового) рішення від того, наскільки своєчасні, правильні, законні й обґрунтовані були всі попередні рішення, що виносяться в рамках конкретної кримінальної справи². Слід також зазначити, що ця взаємозалежність обґрунтованості наступного рішення від обґрунтованості попереднього йому рішення у справі не означає можливість автоматичного перенесення обґрунтування попереднього акта до наступного рішення, що зустрічається на практиці. Безумовно, висновки про обставини вчиненого діяння, винність, покарання, відображені в підсумковому рішенні у справі (наприклад, в обвинувальному вироку), можуть бути ідентичними тим, що сформульовані в обвинувальному висновку. Однак прийняте судом рішення має відображати особисте переконання судді у правильності прийнятого рішення. Відповідно в обґрунтування такого акта повинні наводитися мотиви, що відображають самостійну оцінку судом усієї сукупності доказів як зібраних на досудовому розслідуванні, так і тих, що вперше з'явилися і досліджені у суді.

¹ Див.: *Грошевой Ю. М.* Вказ. праця. – С. 13; *Лутинская П. А.* Судебные решения: содержание и форма // Рос. юстиция – 2001. – № 11. – С. 60.

² Так відповідно до ч. 1 ст. 155 КПК взяття під варту як запобіжний захід застосовується в справах про злочини, за які законом передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк понад три роки. У виняткових випадках цей запобіжний захід може бути застосовано в справах про злочини, за які законом передбачено покарання у вигляді позбавлення волі і на строк не більше трьох років. Отже, є очевидним факт залежності правильного вирішення питання про застосування зазначеного запобіжного заходу від вірогідності вирішення питання про кваліфікацію діяння в попередньому у справі акті – постанові про порушення кримінальної справи. Помилкова кваліфікація діяння в такому вихідному рішенні може спричинити як незаконне обрання взяття під варту, так і його незастосування в тих випадках, коли застосувати це не тільки можна, а й необхідно.

6. Значення обґрунтування кримінально-процесуальних рішень для формування в інтересах суспільства раціональної практики діяльності правоохоронних органів полягає в тому, що практика винесення обґрунтованих рішень сприяє формуванню звички до вироблення логічного мислення правозастосувачів, розвиває їх навички системного аналізу, сприяє зміцненню законності в діяльності органів попереднього слідства, прокуратури і суду. Слід особливо підкреслити і значення розглядуваного явища у формуванні так званої «прецедентної» практики у правозастосовній діяльності. Незважаючи на те що серед учених і практиків питання про право судді посилатися на раніше прийняте рішення у справі не одержало однозначної відповіді, проте видається правильним, що у разі виникнення складної, нерідко і спірної ситуації вивчення суддями винесених в аналогічній подібній ситуації рішень, що вступили в законну силу, сприяло б правильному вирішенню певних правових питань. У зв'язку з цим обґрунтування судових рішень має важливе значення для практики вирішення кримінальних справ. Тому слід погодитися зі слухним зауваженням П. Лупінської про те, що «підвищенню професіоналізму суддів, зокрема, їх умінню чітко і правильно визначати суть питання, що вирішується, послідовно і логічно викладати хід своїх міркувань, знаходити правильне правове обґрунтування і, у цілому, витримувати визначений стиль судових рішень, повинна сприяти постійна поінформованість їх про рішення, прийняті судами, і в першу чергу Верховним Судом РФ»¹.

7. Суспільне (або зовнішнє) значення обґрунтування кримінально-процесуальних рішень має превентивний (попереджувальний) і виховно-комунікативний характер.

Превентивне (або попереджувальне) значення прийнятого рішення полягає у створенні умов правомірної поведінки громадян, припиненні негативних наслідків від їх діяльності. Невмотивовані рішення, які лише констатують факти, містять у собі небезпеку довільного підходу до застосування закону, необґрунтованого притягнення громадян до кримінальної відповідальності, так само як і незаконного звільнення винних осіб від передбаченої законом відповідальності. Тому вимога в письмовій формі викладати підстави і мотиви конкретного рішення створює реальні передумови для забезпечення його законності, обґрунтованості й істинності.

Виховно-комунікативне значення обґрунтування кримінально-процесуальних рішень полягає в тому, що винесення ззовні обґрунтованих і переконливих рішень сприяє формуванню у суспільстві довіри до

¹ Лупинская П. А. Вказ. праця. – С. 59.

об'єктивності та професіоналізму працівників органів дізнання, слідства, прокуратури та суду, зумовлює підвищення соціального престижу цих органів в очах населення, орієнтує громадян на адекватне виконання правових розпоряджень, що містяться в конкретних процесуальних актах, і нерідко підвищує активність суспільства у сфері боротьби зі злочинністю¹.

На закінчення слід зазначити, що розглянуті в даній публікації аспекти функціонального призначення обґрунтування процесуальних рішень є індивідуальними, але однаково важливими для досягнення цілей, як поставлених перед конкретним процесуальним актом, так і кримінального процесу в цілому. Із викладеного випливає, що тільки їх комплексне усвідомлення правозастосувачем у процесі обґрунтування кожного кримінально-процесуального рішення орієнтуватиме на прийняття повно та всебічно обґрунтованого процесуального акта, а відтак, сприятиме забезпеченню прав та законних інтересів осіб, що потрапили до сфери кримінально-процесуальної діяльності.

Надійшла до редколегії 09.01.06

О. Шостко, доцент НЮА України

Визначення поняття «організована злочинність» у зарубіжній кримінології

Ефективність протидії організованій злочинності багато в чому залежить від теоретичного розроблення кримінологічного поняття «організована злочинність», яке, в свою чергу, має базуватися на чіткому розумінні сутності даного явища. До цього часу, однак, немає згоди щодо визначення цього терміна серед не тільки вітчизняних, а й зарубіжних учених.

¹ Разом з тим за підсумками проведеного в десятих регіонах України опитування громадян щодо їх довіри до судових органів тільки 20% громадян схильні довіряти справи вітчизняним судам, а 15% звернулися б до «кримінальних авторитетів». Такі дані в рамках міжрегіонального проекту «Моніторинг доступності судів в Україні після реформи» навели фахівці Львівського фонду «Право і демократія» // (див.: *Сьогодні*. – 2002. – 16 нояб. № 259 (1308). – С. 5). Уявляється, що однією з причин такого негативного ставлення громадян до органів правосуддя є все ще численні факти прийняття необґрунтованих, некваліфікованих і неграмотно складених процесуальних рішень.